

crkva u svijetu

POGLEDI

STILOVI ILI METODE PRISTUPA SVIJETU

Josip Čikeš

Povijest ljudske misli jest povijest ljudskog truda da shvati i osmisli istine o sebi i svijetu, odnosno sebe u svijetu.

Kaže se da je čovjek stil. Ako je to točno, onda su vrijeme i vremena u kojima je čovjek živio i živi, stilovi ili metode — kopije tog čovjeka, odnosno čitavih pokoljenja.

Ovdje ću pokušati, slijedeći Mannheimovu misao,¹ reći nešto, sa stajališta sociologije spoznaje, o nekim stilovima ili metodama razmišljanja, poglavito o spoznajno-teoretskoj, psihološkoj i sociološkoj metodi. Odmah naglašavam da se nijedna od njih ne javlja kao tipično čisti stil ili metoda jedne ili druge epohe, iako je istina da se pojavljuju kao vladajuće u određenoj epohi, ili stilu življenja, pa je zato ova podjela tipično idealna, u smislu Max-Weberovih »idealnih tipova«.

Spoznajno-teoretska metoda

Često se čuje: današnji svijet je kula babilonska: svi govorimo, a nitko nikoga ne razumije; ne posjedujemo jezik razumljiv za sve, nemamo velikog filozofa i filozofskog sustava koji bi objedinili naše pojmove. Drugim riječima, živimo dinamičnu i slojevitu stvarnost koju prati dinamičnost i slojevitost načina mišljenja. Cjelovitost čovjekove i svjetske istine nije više na dohvatu ruke, jasna i jednoznačna, za razliku od vre-

¹ Usp. Karl Mannheim, *Ideologie und Utopie*, 4. Aufl. 1965., Frankfurt/Main, srpski prijevod: Karl Manhajm, *Ideologija i utopija*, Nolit, Beograd, 1968.

mena kad su iste riječi za svakoga imale isto značenje, kad su pravila pravilnog razmišljanja bila ista, kad je spoznajno-teoretska metoda stvarala jedinstvenu sliku svijeta i bila garant osobne i društvene stabilnosti. Takvo stabilno, monolitno društvo sa stabilnom i monolitnom slikom svijeta u povijesti je stvaralo i stvara prostor velikim filozofskim sustavima, kulturama, a i režimima.

U takvim društvima nužno se stvaraju grupe tvorničara misli, »intelektualci« koji svojim spoznajno-teoretskim kategorijama, često kao eksponenti određene pozicije moći, pridonose stabilnosti društva. To je pogodan teren za dogmatizam i katekizme različitih vrsta, bili oni desni ili desniji, lijevi ili ljeviji.

Kao posjednici monopola misli sa zadatkom da budu njezini službeni interpretatori, svi oni kroz određenu sliku svijeta nose u sebi opasnost relativne udaljenosti od otvorenih konfrontacija sa svakidašnjim životom, drugim riječima stanovite udaljenosti od samoga života.

U takvim sistemima točno određenih uloga i misli ni horizontalna ni vertikalna pokretljivost društva nisu naglašene. (Pod horizontalnom pokretljivošću misli se na pokretljivost s jednog mjesta na drugo, ili iz jedne zemlje u drugu, dok bi vertikalna pokretljivost bila pokretljivost različitih slojeva unutar jednog društva u smislu uspona ili pada.) Sve dotle dok jedan narod, jedno vrijeme ili jedan stil mišljenja ili života ostaju vjerni svojim tradicionalnim shvaćanjima i dok sve ono različito, što u svojoj horizontalnoj pokretljivosti sretnu kod drugih, doživljavaju kao čudno, strano, primitivno, divljačko, zaostalo, heretično itd., sociološki gledano, to je stabilno ili statično vrijeme, stabilan ili statičan narod, stabilan ili statičan stil života ili mišljenja. Sa stajališta pak kulturalne antropologije, tu se može govoriti o određenom tipu etnocentrizma kulture, koji već u sebi nosi klicu svoje posljedice, a to je zalaz te iste kulture.²

Tim se ne želi reći da ta stabilna ili statična vremena u kojima je dominantan spoznajno-teoretski stil mišljenja, sa svim totalizantnim tendencijama, pa i na religioznom planu, ne posjeduju svoju određenu horizontalnu i vertikalnu pokretljivost ili dinamiku. Max Weber je u svom sociološkom pristupu religiji izvrsno pokazao kako različite strukture društva: seljaci, trgovci, plemići, intelektualci — različito doživljavaju istu religiju.³ Želi se samo reći da ta vertikalna i horizontalna pokretljivost nije tako uočljiva a ni brza.

U takvim društvima naime nije od velike važnosti utjecaj načina mišljenja nižih slojeva na više. Sve dotle dok je auktoritet potpomognut čvrstom spoznajno-teoretskom slikom svijeta baza stabilnog društva, dotle gornji ili viši sloj ili slojevi nemaju potrebu da svoj način mišljenja i djelovanja dovode u sumnju.

² Usp. Tullio Tentori, *Antropologia culturale*, Editrice Studium, Roma, 1973. Carlo Tullio-Altan, *Manuale di antropologia culturale*, Valentino, Bompiani, 1975.

³ Usp. Thomas F. O'Dea, *Sociologia della religione*, Il Mulino, str. 91—100.

Važan moment u promjeni stila ili metode misli jednog vremena ili društva nastaje onda kada počne intenzivnija komunikacija, interakcija između dotada izoliranih slojeva, kada se oblici mišljenja i doživljavanja koji su se do sada razvijali nezavisno jedni od drugih počnu prelijevati jedni u druge i kad jedna te ista svijest počinje stavljati u pitanje monopol svoje misli. A ako se ovoj demokratizaciji misli pridruži i znanstvena spoznaja, što obično biva, onda su to odlučujući faktori nepovjerenja u statično, autoritativno ili stabilno društvo, nazovimo ga kojim god hoćemo imenom.

Zar grčka »mitološka« ili srednjovjekovna »biblijska« slika svijeta nisu ustuknule baš pred tim? Pucanjem monolitnosti slike svijeta izgrađene na monolitnom spoznajno-teoretskom sustavu širi se okvir slobodne inteligencije na druge slojeve društvenih kategorija, a time počinje slobodno natjecanje u duhovnoj proizvodnji raznih načina mišljenja. Taj će proces uroditi slomom iluzije jednog kruga intelektualaca o isključivosti stila mišljenja koje je htjelo biti »mišljenje kao takvo« o »biću kao takvom«. Uzroci intelektualnog nemira naših dana vuku svoj korijen iz tih vremena kada su se mislioci prestali sa sigurnošću obraćati nekom višem tipu mišljenja ili znanja, shvativši mnogobrojnost slika svijeta i ontoloških poredaka. Stoga je razumljivo što ih nepovjerenje u dosadašnju monolitnu sliku npr. srednjeg vijeka odvlači od takve analize objekta k dubljoj analizi samog subjekta (Descartes). Možda se ne bi pogriješilo kad bi se u dnu cijelog ovog procesa htio naslutiti i otpor prema auktoritativnoj isključivosti srednjovjekovne slike svijeta.

Znanstveni klin prirodnih znanosti koji je pridonio raspuknuću srednjovjekovnog spoznajno-teoretskog univerzuma ustupa prostor pozitivnoj iskustvenoj metodi, empirizmu. Time se otvaraju vrata i empirijskoj psihologiji, koja bi trebala otkriti istinu o genezi ljudske spoznaje, istinu spoznate istine. To je ono što nazivamo psihološkom metodom.

Psihološka metoda

Zapadna misao od samih svojih početaka nosi u sebi pokušaje psihološkog pristupa stvarnosti. Ti su pokušaji, uglavnom, bili usmjereni na to da protumače unutrašnje konflikte subjekta: dobro, zlo, grijeh, usamljenost, očaj itd. Ali u društvu u kojemu se različite grupe ne mogu složiti o pojmu Boga, smislu čovjeka i života, dosljedno: dobra, zla, grijeha itd., a i zbog vidnog kuta ovog promatranja, očito ni ovi pojmovi nemaju onu težinu koja im inače pripada.

Ne hoteći se opteretiti apsolutnošću ontoloških kategorija psihološko spoznajna metoda krenula je u dva smjera i razvila se u tzv. psihičku mehaniku i psihičku genetiku.

Psihička je mehanika, hoteći biti do kraja egzaktna, prenjela mehaničku sliku svijeta na čovjeka, pa je čovjek-kreatura bio shvaćen kao stroj, čiji su osjećaji grijeha, osamljenosti, očaja, kršćanske ljubavi zamijenjeni mehanizmima straha, izoliranosti, unutrašnjih sukoba, libida. Mehanički princip kauzaliteta uzrok-posljedica trebao je biti tumačenje subjekta, a ne subjekt koji je davao smisao svojim činima. Shema: lijepi doživljaj

uzrok je radosti, odnosno radost je posljedica lijepog doživljaja, govoreći je samo o radosti, tj. o posljedici, a ne i o kvalitetu i mnogostrukosti oblika radosti.

Tzv. kategorija funkcije druga je poteškoća u koju je upao takav pristup. Cjelokupni društveni mehanizam gledan je naime kroz prizmu funkcije. A to znači da je duševni konflikt shvaćen kao loše integriranje dviju tendencija u subjektu, pa je stoga radi pravilnog funkcioniranja, tj. radi ravnoteže subjekta, trebao reorganizirati svoj prilagođivački proces (funkcionalizam).

Drugi psihološki put u traganju za cjelovitošću istine označen je kao psihička genetika. Klasični filozof ili logičar reći će da geneza neke ideje nije od važnosti ili barem ne od presudne važnosti za smisao te ideje, pa će dodati na npr. Newtonov život nije važan za razumijevanje Newtonovih zakona.

Ako bismo se s tim mogli i složiti, to ne znači da taj princip vrijedi za sva duhovna područja. To sigurno ne vrijedi za jedan karizmatički sadržaj,⁴ ili za jedan moralni stav. Genetska metoda želi naglasiti da fenomen sagledan u svojem unutrašnjem kontekstu, svojoj genezi, postaje dimenzionalniji i pruža mogućnost dubljeg prodora u njegovo razumijevanje. Ona time ruši mehanicističke koncepcije čovjeka-stroja, koji više ili manje dobro ili loše funkcionira i koncepcije po kojima su norme ili kulturalne vrijednosti tretirane kao stvari. Genetskim pristupom nekom fenomenu biva jasno da je život tog fenomena sam fenomen.

Ipak, treba reći, da i taj pristup nosi u sebi jedno ograničenje i to dosta bitno, a to je da je sužen na individuum. Naime, geneza smisla traži se u individualnom doživljavanju, a ne u njegovu kolektivnom kontekstu. A to za cjelokupnost istine nije nebitno.

Priznajući psihološkoj metodi sve njezine velike zasluge i nipošto ne želeći umanjiti njezin znanstveni razvoj, možda bi se smjelo reći, da je — što je više zauzimala prostora — postajalo sve jasnije da svijet samoga subjekta, posebice subjekta u univerzumu, nije čitljiv i predvidiv koliko se tomu nadalo; a tamo gdje se traga za totalnom povezanošću životnog iskustva, ova metoda može malo reći, jer ništa ne govori o smislu i cilju ponašanja. Isto se tako može dodati da nije uspjela izbjeći napasti ontologije. Stoga, želi li otkrivati totalitet istine, u subjektivni tekst mora unijeti toliko podataka konteksta da iziđe na vidjelo međuovisnost individualne životne situacije s grupnom situacijom koja je u nju uključena. Ovim smo dotakli ono što bismo mogli nazvati sociološkom metodom.

Sociološka metoda

Sociološka metoda mišljenja stoji na stanovištu da su obje do sada izložene metode ili oba stila razmišljanja i nehotice unijeli krivu premisu

⁴ Karizmatički sadržaj ovdje određujemo definicijom karizme, koju je dao Max Weber: karizma je kvalitet koji se smatra izvanrednim a pripisuje se jednoj osobi. Usp. Raimond A. Sigmond, *Sociologia della religione*, Centro »Ut unum sint«, Roma, 1973.

u svoju metodu spoznaje, tj. fikciju o izoliranom individuumu, prema kojoj je on sa svojom mišlju i doživljajima shvatljiv izvan grupe. Taj izolirani i sebi-dovoljni individuom kao da bi u sebi unaprijed posjedovao sve sposobnosti karakteristične za čovjeka, čak i čisto mišljenje, pa da svoje znanje o svijetu stječe jednostavno svojom kontrapozicijom sa svijetom (svijet — ja). Te su teorije nikle na plodnom tlu individualizma već u renesansi i poslije u individualističkom liberalizmu.

Sociološki prisutp spoznajnom procesu stoji na stajalištu da ne zatičemo izoliranog pojedinca, nego pojedinca u skupini ili sa skupinom. On nije u kontrapoziciji sa skupinom, tj. svijetom, s manje ili više utvrđenim apsolutnim sposobnostima kroz koje filtrira istinu o sebi, uspoređujući sliku svijeta sa svijetom ili slikom svijeta drugih pojedinaca i rađajući tako pravu sliku svijeta. »Naprotiv, mnogo je korektnije reći da je znanje od samog početka kooperativan grupni proces, u kojemu svatko razvija svoje znanje u okviru zajedničke sudbine, zajedničkog rada, i u toku svladavanja zajedničkih teškoća (u čemu međutim svatko sudjeluje na različit način).«⁵

Previdjevši društveni karakter mišljenja upalo se u pogrešku da su iznimni slučajevi proglašeni pravilom tvrdeći naime da je znanje produkt kontemplativnog impulsa volje i emocije, tj. čisto teoretsko razmišljanje ili mehanicističko-psihološka reakcija. Naprotiv, rijetki su oni koji sami razmišljaju, za koje ne razmišlja skupina, pa se znanju mora pridodati kolektivni faktor i reći da je znanje zajednica znanjâ. Ako se to prizna, mora se priznati i djelovanje kolektivno-nesvjesnog i, dosljedno, postojanje iracionalnih podloga racionalnom znanju. O problemu kolektivno-nesvjesnog ovdje neće biti riječi, iako je njegovo otkriće važan faktor teorije spoznaje, a njegova kontrola ostaje važan problem i zadatak našega vremena.⁶

Iz ovog što smo rekli, čini se da je jasna mukotrpnost traženja spoznavanja čovjeka i svijeta, svijeta u čovjeku i čovjeka u svijetu; drugim riječima, spoznaja povijesne mukotrpnosti pitanja slojevitosti ili, ako hoćemo, nestabilnost hijerarhijske slojevitosti u svijetu spoznaje.

Ovim se trima globalno skiciranim spoznajnim metodama ne zatvara krug pokušaja da se cijeli spoznajni proces drugačije shvati, tj. da mu se pristupi pod drugim kutom gledanja. Preskačem stoga sav sociološki napor u tom smjeru i uzimam slobodu spomenuti samo Maxa Schelera, koji je, istina, više filozof nego sociolog, ali je sociološki pravilno »naglasio činjenicu da svakom tipu društva, svakoj grupi, svakoj društvenoj vezi i svakom razdoblju civilizacije odgovara drugačiji sektor beskrajnog svijeta vrijednosti i logosa a isto tako i specifično sagledavanje poretka realitetâ (što znači da bi za poimanje cjeline bila nužna suradnja svih društvenih okvira i svih pojedinaca)«.⁷ Stoga i razlikuje najmanje pet vrsta spoznaja: 1. teološku spoznaju, 2. filozofsku spoznaju, 3. spoznaju Drugoga, individualnog i kolektivnog, 4. spoznaju vanjskog svijeta, živog

⁵ Usp. Karl Manhajm, nav. dj., str. 25.

⁶ Usp. Đuro Šušnjić, *Ribari ljudskih duša* — Ideja manipulacije i manipulacija idejama, Beograd, 1976.

⁷ Usp. Georges Gurvitch, *Sociologija*, II, Zagreb, 1966., 124.

i neživog i 5. znanstvenu spoznaju.⁸ Naprotiv, Georges Gurvitch razlikuje slijedeće vrste spoznaja: 1. perceptivnu spoznaju vanjskog svijeta, 2. spoznaju Drugoga, raznih Mi, skupina, društava, 3. spoznaju zdravog razuma ili praktičnog razuma, 4. tehničku spoznaju, 5. političku spoznaju, 6. znanstvenu spoznaju i 7. filozofsku spoznaju.⁹

U svakom slučaju, čovjek, svijet, društvo, istina, slojevite su stvarnosti, pa se i slojevitost spoznajâ nameće kao normalna stvar i istina, ponešto kasno spoznata, ako ne to, onda barem kasno prihvaćena. Sveobuhvatnost istine, ako je moguća, moguća je samo u »suradnji svih društvenih okvira i svih pojedinaca«. Danas je presmiono stajalište da sve ideje i osjećaji koji pokreću pojedinca imaju svoje porijeklo u njemu samome, u njegovu osobnom životnom iskustvu, iako to nipošto ne znači priznavanje neke opće grupne svijesti u smislu zajedničkog duha koji misli i osjeća. Želi se samo reći da pojedinac zatiče sredinu, skupinu, misli, stil mišljenja svoje skupine i metodu spoznaje. Zato je skromnije ali točnije reći da pojedinac sudjeluje u misli skupine te, eventualno, dalje razrađuje polog baštinjene misli, budući da su vrlo rijetki oni koji se kao članovi skupine mogu izdići i kritički postaviti prema samoj skupini. Jezici današnje babilonske kule postat će shvatljiviji ako se odreću apsolutnosti govora i metode, odnosno kako veli Pavao VI., iako u drugom kontekstu, apriorizma, bilo metodološkog, bilo ideološkog, koji izdvojeno ljudsko ponašanje ili mišljenje proglašavaju globalnim. To nipošto nije znanstveno širenje nego »znanstveno« sužavanje čovjekove istine u cjelini.¹⁰

⁸ Usp. isto, str. 125.

⁹ Usp. isto, str. 134.

¹⁰ Usp. Papa Pavao VI., *Osamdeseta obljetnica »Rerum novarum«*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, dokumenti 33, str. 27, br. 38.

ÜBER DIE METHODEN DES WELT- UND WIRKLICHKEITS- VERSTÄNDNISSES

Zusammenfassung

In diesem Beitrag behandelt der Autor verschiedene methodische Ansätze im Verständnis und in der Deutung der Weltwirklichkeit. Sein Interesse gilt besonders der Frage: Wie weit sind unterschiedliche Methoden (und Stile) in der Weltbetrachtung ein Ausdruck oder Reflex des jeweiligen Menschen und seiner Zeit bzw. der ganzen geschichtlichen Epochen.

Anschliessend werden die drei bekannten methodischen Positionen, erkenntnistheoretische, psychologische und soziologische charakterisiert und analysiert.

Aus der Analyse geht hervor, dass die genannten Methoden eindeutig den Reflex ihrer Zeit und den Ausdruck ganz bestimmter Auffassungen darstellen. In der Tat sind sie eigenartige geschlossene Modelle zum Verständnis und zur Auslegung des Menschen und seiner Welt.

Ein wichtiges Moment im Wandel der Denkform und der Methode einer Zeit und Gesellschaft entsteht dann, wenn sich eine intensive Kommunikation und eine lebendige gegenseitige Wirkung zwischen den bisher untereinander isolierten Schichten der Gesellschaft als ganzer anbahnt und wenn verschiedene Denk- und Bewusstseinsformen beginnen ineinander überzugehen und schliesslich dann wenn das etablierte Bewusstsein an seiner Monopolstellung einbüsst und beginnt, sich selbst in Frage zu stellen.